

UYGA VAZIFA

Sevimli kitobim

1. Yangi xat yarating.
2. Xatda "Sevimli kitobim" mavzusida hikoya tuzing. Unda kitob nomi, muallifi, nashr yili va kitobdagi sizga yoqqan jihatlar haqida yozing.
3. Ushbu matnli xabarga sevimli kitobingiz rasmini biriktiring.
4. "Kimga" qismiga o'qituvchingiz elektron pochta manzilini kiriting.
5. "cc" qismiga eng yaqin do'stingiz elektron pochta manzilini kiriting va xatni yuboring.
6. Hikoyangiz haqida o'qituvchingiz fikrini undan elektron pochtagizga kelgan xat orqali bilib oling.

22-dars. AXBOROT BILAN ISHLASH MADANIYATI VA MUALLIFLIK HUQUQI

Insoniyat o'z hayotini Internetsiz tasavvur qila olmaydi. Dunyoda, yon-atrofimizda sodir bo'layotgan voqea-hodisalar, so'nggi yangiliklarni bilishda Internet katta rol o'ynaydi. Internetdagi har qanday axborotning sifati va ishonchligini baholay olish, ulardan to'g'ri foydalana bilish va har bir ma'lumotga tanqidiy yondashishni o'rganish har bir shaxsning eng asosiy vazifalardan biri hisoblanadi.

TAYANCH TUSHUNCHALAR

Mualliflik huquqi (ingl. *copyright*) – shaxs tomonidan yaratilgan g'oya (fikir) yoki asarga nisbatan bo'lgan huquq.

Plagiat (lot. *plagio* – o'g'irlash) – asardan uning muallifini ko'rsatmasdan foydalanish, ya'ni mualliflik huquqini o'zlashtirish.

Huquq – davlat tomonidan berilgan, foydalanish mumkin bo'lgan imkoniyat.

Axborot bilan ishlash madaniyati

"Axborot" atamasining tavsifi ko'p bo'lsa-da, umuman olganda, u to'plangan, qayta ishlangan va izohlangan, foydalanish uchun qulay ko'rinishda taqdim etilgan ma'lumot ma'nosini anglatadi (axborot – bu "tushunish uchun oson shaklda berilgan bilimlar"dir; axborot – "insonning ongiga yetib boradigan va uning bilimini oshiradigan" tushuncha).

Axborotni qidirish, bunda turli soxta ma'lumotlarga aldanib qolmaslik, zarur axborotlarni ajrata bilish, qayta ishlash, tartibga keltirish, uning mazmunini tushunish, do'stlarga xolis manbalarni uzatish, mantiqiy fikrlay olish jarayonlari umumiy nom bilan *axborot bilan ishlash madaniyati* deb ataladi. Axborotning kim uchun, nima maqsadda tayyorlanganligini tushunib yetish ham muhim ahamiyatga ega.

Mualliflik huquqi

Bugungi kunda Internetdan ko'chirilgan asar (rasm, qiziqarli maqola, qo'shiq, musiqa, kino yoki boshqa nashr)larni ularning manbasiga havola ko'rsatmasdan foydalanish oddiy holga aylanib qolmoqda. Internet foydalanuvchilarining hammasi ham bu asarlarning muallifi mavjudligi, ulardan ruxsat olish lozimligini bilavermaydi. Axborotning Internetdan joy olganligi undan erkin va xohlaganday foydalanish mumkin degani emas. Internetdan joy olgan har bir asarning o'z egasi bor, har bir asar "Mualliflik huquqi to'g'risida"gi qonun bilan himoyalangan. O'zbekiston Respublikasida mualliflik huquqining asosiy me'yorlari "O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi" (1041–1073-moddalar) hamda "Mualliflik va turdosh huquqlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonunida (2006-yil 22-iyun) qat'iy belgilangan. Agar biror shaxs mualliflik huquqi bilan himoyalangan asarni noqonuniy ravishda nusxalasa, tarqatsa, undan daromad manbayi sifatida foydalansa, muallif o'z mualliflik huquqlarini himoya qilish uchun tegishli idoralarga murojaat etishi mumkin. Mualliflik huquqi to'g'risidagi qonunlar jahonning deyarli barcha mamlakatlarida mavjud. Shuning uchun muallif ruxsatisiz uning asarlarini ishlatish, tarqatish mumkin emas!

Ba'zan do'konlarda kitob, disk va dasturlarning noqonuniy nusxalarini kuzatish mumkin. Bunday holatda nusxa yaratganlar ham, ushbu nusxalarini sotganlar ham qonun oldida javobgar hisoblanadi.

Internetdan olingan ma'lumotni kompyuterda saqlash va undan shaxsning o'zi foydalanishi qonunga zid emas. Bu ma'lumotni veb-sayt, ijtimoiy sahifa, kanal yoki guruhlarda nashr qilish kerak bo'lsa, albatta uning manbasiga havola ko'rsatilishi lozim.

Shuningdek, mualliflik huquqi bilan himoyalanmagan materiallar ham mavjud bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

- rasmiy hujjatlar (qonunlar, sud qarorlari, qonun hujjatlari va h. k.) va ularning rasmiy tarjimalari;
- davlat ramzlari va belgilari (bayroqlar, gerb, emblema va boshqalar);
- xalq ijodiyoti asarlari;
- axborot xarakteridagi voqea va faktlar to'g'risidagi xabarlar;
- qisqartirilgan ismlar va shiorlar.

Internetdagi ma'lumotlardan mualliflik huquqini buzmasdan foydalanish uchun quyidagilarga amal qilish kerak:

- mualliflik huquqi belgisini joylashtirish;
- manbani ko'rsatish;
- ma'lumotlar joylashgan asl saytga to'g'ridan to'g'ri havolani o'rnatish.

Mualliflik huquqi litsenziyalari

Har bir muallif o'z mualliflik huquqlarini e'lon qilish uchun mualliflik huquqi litsenziyalaridan foydalanishi mumkin.

Copyright litsenziyasi (©) – mualliflik huquqi egasining ismi (yoki sarlavha) va asarning birinchi nashr etilgan yilidan iborat.

Creative Commons (CC) tashkiloti AQSHda 2001-yilda mualliflik huquqlari uchun kurash olib borgan taniqli professorlar Lourens Lessig, Xel Abelson va Erik Eldredlar tomonidan tashkil etilgan bo'lib, mualliflik huquqlarini himoya qiluvchi bepul litsenziyalarni taqdim etadi. Tashkilot tomonidan e'lon qilingan olti turdagi litsenziya butun dunyo axborot yetkazuvchilariga o'z materiallarini turli usullar yordamida himoya qilish imkonini beradi.

Creative Commons litsenziyasi to'rt xil elementdan tarkib topgan bo'lib, ular quyidagicha izohlanadi:

– *muallifi ko'rsatilgan holda (Attribution)*: asarning mualliflik huquqi saqlangan holda undan nusxa olish, tarqatish, ishlatish, qayta ishlashga ruxsat beriladi;

– *hech qanday o'zgartirish kiritmagan holda (No Derivative Works)*: asar o'zgartirilmagan holda undan nusxa olinishi, tarqatilishi, foydalanilishiga ruxsat beriladi. Agar kimdir asarni o'zgartirishni yoki qayta ishlashni xohlasa, u holda bunga muallif ruxsatini olishi lozim;

– *shartlarga amal qilgan holda (Share Alike)*: asarning qayta ishlangan, takomillashtirilgan versiyasini faqat muallifning original asari uchun olingan litsenziyasi asosidagina tarqatilishiga ruxsat beriladi;

– *notijorat maqsadlarda (Non-Commercial)*: asardan notijorat maqsadlarda nusxa ko'chirish, tarqatish, foydalanish, qayta ishlashga ruxsat beriladi. Agar foydalanuvchi undan tijorat maqsadida foydalanmoqchi bo'lsa, u holda muallifga murojaat etishi zarur.

Quyidagi elementlardan tarkib topgan 6 xil kombinatsiyali litsenziya turlari ham mavjud:

- 1) **(CC-BY)** – muallifini ko'rsatgan holda foydalanish. Mazkur litsenziya asar muallifini ko'rsatgan holda asarni tarqatish, tahrirlash, moslash, takomillashtirish, hatto tijorat maqsadida foydalanishga ham ruxsat beradi;
- 2) **(CC BY-SA)** – muallifini ko'rsatgan va shartlarga amal qilgan holda foydalanish. Litsenziyaning bu turi asar muallifi ko'rsatilgan holda muallifning shartlari asosida tahrirlash, moslash, takomillashtirishga ruxsat beradi. Asardan tijorat maqsadida foydalanilsa, muallifga kredit berib borish, takomillashgan asarga litsenziya olish uchun muallifning avvalgi litsenziya shartlarini inobatga olish zarur;
- 3) **(CC-BY-ND)** – muallifi ko'rsatilgan va hech qanday o'zgartirish kiritmagan holda foydalanish. Bunday litsenziya asarni tijorat va notijorat maqsadlarida hech qanday o'zgartirishsiz, butunligicha, muallifini ko'rsatgan holda foydalanish imkonini beradi;
- 4) **(CC BY-NC)** – muallifini ko'rsatgan holda va notijorat maqsadida foydalanish. Bu turdagi litsenziya asar muallifi ko'rsatilgan holda notijorat maqsadida foydalanish, o'zgartirish, moslash va takomillashtirishga ruxsat beradi;
- 5) **(CC BY-NC-SA)** – muallifi ko'rsatilgan, shartlarga amal qilingan holda hamda notijorat maqsadlarida foydalanish. Litsenziya asarni notijorat maqsadida muallifini ko'rsatgan holda tahrirlash, moslash va takomillashtirishga ruxsat beradi. Takomillashgan asarga litsenziya olish uchun muallifning avvalgi litsenziya shartlari inobatga olinishi zarur;
- 6) **(CC BY-NC-ND)** – muallifi ko'rsatilgan, hech qanday o'zgartirish kiritilmagan holda hamda notijorat maqsadlarda foydalanish. Bu litsenziya barcha 6 ta asosiy litsenziya orasida eng chegaralovchisi hisoblanib, asarni asar muallifi ko'rsatilgan holda faqat ko'chirib olish imkoninigina beradi. Asarni o'zgartirish va undan tijorat maqsadlarida foydalanish ta'qiqlanadi.

AMALIY MASHG'ULOT

1-topshiriq. Matn muharririda "Okeanlar" mavzusiga oid material tayyorlang.

1.1. Internetdan mavzuga oid ma'lumot va okean rasmlarini oling.

1.2. Ma'lumot va rasmlarga havola o'rnatib, uning manbasi yoki muallifini ko'rsating.

2-topshiriq. Internet muhitida mavjud ko'plab kitoblar, audio va videomateriallar Copyright yoki Creative Commons litsenziyalari asosida tarqatiladi. Topshiriqlarni o'qib chiqib, kerakli yechimlarni tanlang.

Scratch dasturi haqida Creative Commons litsenziya belgisi asosida chop etilgan onlayn kitob topdingiz. Kitob juda qiziqarli, lekin ingliz tilida yozilgan.

Do'stlaringizning aksariyati ingliz tilini yaxshi bilmaganligi bois kitobdan foydalana olmaydi. Uni tarjima qilib, do'stlaringizga taqdim etmoqchisiz. Ko'rsatilgan litsenziya bunga ruxsat beradimi?

Quyidagi yechimlardan qaysi biri to'g'ri yoki noto'g'riligini belgilang.

Yechimlar	to'g'ri (+) noto'g'ri (-)
Kitobdan uning manbasini ko'rsatgan holda foydalanish mumkin, lekin tarjima qilish mumkin emas.	
Kitobni tarjima qilish mumkin, faqat notijorat maqsadidagina.	
Kitobdan foydalanish va uni tijorat maqsadida tarjima qilish mumkin.	

SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Axborot bilan ishlash madaniyati nima?
2. Plagiat nima?
3. Mualliflik huquqi nima?
4. Mualliflik huquqi litsenziyalari nima maqsadda ishlatiladi?
5. Qanday mualliflik huquqlari litsenziyalari mavjud?

UYGA VAZIFA

1. Navro'z bayrami uchun videorolik tayyorlash topshirig'i berildi. O'zingizga kerakli videoni YouTube sahifasidan topdingiz. Videoni ko'rish jarayonida unga qo'yilgan quyidagi Creative Commons litsenziya belgisiga duch kelingiz:

Quyidagi yechimlardan qaysi biri to'g'ri yoki noto'g'riligini belgilang.

Yechimlar	to'g'ri (+) noto'g'ri (-)
Videodan foydalanish, uni tahrirlash mumkin. Videoni faqat muallifi ko'rsatilgan holdagina tarqatish mumkin.	
Videodan notijorat maqsadida foydalanish, uni o'zgartirish va tarqatish mumkin.	
Videodan muallif tomonidan o'rnatilgan tartibdagina foydalanish mumkin.	

2. Nima uchun axborotni muallif ruxsatisiz nusxalash va tarqatish noqonuniy hisoblanadi? Fikringizni yozing.